

## Agrártermékek területi árkülönbségei Magyarországon

Dusek Tamás<sup>1</sup> - Szalka Éva<sup>2</sup>

*Egy termék területi árkülönbsége a lokális gazdaságoknak az adott termékre vonatkozó kínálati és keresleti különbözőségeit tükrözi vissza, és így a lokális gazdasági helyzet egyik indikátorának tekinthető. Az agrártermékek esetén az eltérő helyi természeti feltételek és hagyományok a kínálati oldal különbözőségéhez vezetnek, amely a terméknek a termelési többletű helyekről a fogyasztási többletű helyekre szállításával egyenlítődik ki. A keresleti oldalon ugyanakkor a vásárlóerő eltérő helyi mértéke járul hozzá az árkülönbségek, és ezzel együtt a reáljövedelem és a nomináljövedelem közötti különbség kialakulásához.*

*Tanulmányunkban a hazai termelésű zöldségek és gyümölcsök kínálatára és keresletére ható tényezőket kívánjuk tipizálni, majd megyei szintű éves és havi idősorok segítségével mutatjuk be a területi árkülönbségeket, részben termékenként, részben aggregáltan. Fő elméleti következtetésünk, hogy az országok és a régiók egy pontpiacként történő kezelése számos elemzési lehetőségtől foszt meg, és elméletileg hibás eredményekre vezethet.*

*Kulcsszavak: területi elemzés, területi árkülönbségek, agrártermékek*

### 1. A területi árkülönbségek vizsgálatának alapkérdései

A területi árkülönbségek vizsgálata során, az országon belüli területi árkülönbségek elméleti és empirikus vizsgálata mindeddig *háttérbe szorult az árrendszerek időbeli változásai, valamint az országok közötti árkülönbségek vizsgálata mögött.* Mivel az árak kitüntetett indikátorai a gazdasági tevékenységnek, ezért a lokális áralakulás a helyi gazdaságok állapotának és fejlődésének a gyakorlati leírásában, jellemzésében is a jelenleginél sokkal nagyobb szerepet játszhatna. A különböző pénznemek vásárlóerejének nemzetközi szintű összehasonlítása rendszeresnek mondható, és kutatóintézetek, statisztikai hivatalok, és olyan nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ, OECD vagy az Európai Unió hatalmas apparátusainak segítségével folyik. Rendszeresen készülnek áruk és szolgáltatások azonos kosarának árszínvonalát összehasonlító felmérések egyes világvárosokra vonatkozóan is. Ezek a vizsgálatok fontosak, de egyrészt korántsem fedik le a területi árkülönbségek összes dimenzióját, másrészt főleg aggregátumokra, összesített árszínvonalra koncentrálnak az egyedi árak vizsgálata helyett. Sajnálatos módon az egyes pénznemek országon belüli régiók közötti

---

<sup>1</sup> Dr. Dusek Tamás, PhD, adjunktus, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

<sup>2</sup> Dr. Szalka Éva, PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

eltérő vásárlóerejéről szóló elméleti irodalom is szegényesebb, és a területi árrendszerekkel kapcsolatos gyakorlati elemzésekkel is csak ritkán találkozhatunk.

Ennek a helyzetnek a fő magyarázatát abban látjuk, hogy a makrogazdaságtan művelőinek többsége *az országokat önálló, ugyanakkor térbeli kiterjedés nélküli, pontszerű entitásként kezeli, amelyek közötti teret gazdasági értelemben vákuum tölti ki.* A gazdasági élet olyan makrojelenségeinek, mint az árszínvonal-változás, kamatlábak, fizetési mérlegek stb. *országokon belüli értelmezésének lehetőségétől, ennek elméleti és gyakorlati következményeitől rendre eltekintenek.* Ez a hibás kiindulópont vezet az olyan területileg megalapozatlan, tarthatatlan elméletekhez, mint például a vásárlóerőparitás elmélete (akár a relatív, akár az abszolút formájában), vagy az optimális valutaövezetek elmélete (Dusek 2004, 175-185. o.).

A gyakorlati elemzések szűkössége is ebből az elméleti hozzáállásból fakad. Az elméletileg védhetetlen egy pontgazdasági szemléleten alapul az árstatisztikai adatgyűjtés azon gyakorlata is, amellyel kizárólag az árszínvonalak időbeli változását (megtévesztő, de elterjedt szóhasználat szerint az „inflációt”) lehet nyomon követni, és amelynek során a térbeli szempont csak abban jelentkezik, hogy az adatgyűjtés pontjai az ország területét minél sűrűbben fedjék le. A témakörben a hetvenes években ígéretes tanulmányok születtek (Csépes–Galgóczy 1972; Végső 1972), amelyeket, úgy tűnik, nem követett a területi árindexek tényleges kiszámítása.

A különféle aggregátumokra vonatkozó árszínvonalak megállapítása csak az egyik oldala az árrendszerek általános kérdéskörének. Az aggregált árszínvonalak mellett ugyanolyan fontos az egyedi termékek és az egyes termékcsoportok területi árkülönbségeinek vizsgálata, valamint a területenként eltérő relatív áralakulás nyomon követése. Az egyes termékek területi árkülönbségeinek nagysága részben az adott termék térérzékenységét, a térdimenzióknak az adott termék értékében játszott szerepének fontosságát tükrözi vissza. A területegységek közötti áreloszlás pedig – az aggregált árszínvonalhoz képest sokkal nagyobb mértékben – az egyes területek gazdasági, társadalmi, természeti, kulturális jellemzőiről tanúskodik.

A területi árkülönbségek a termékek *eltérő helyi keresleti-kínálati viszonyait* tükrözik vissza. Amennyiben nem lenne szállítási költség, nem léteznének területi árkülönbségek sem, mivel az árkülönbségek rögtön megszűnnének az illető terméknek az alacsonyabb árú helyről a magasabb árú helyre szállításával. A helyi vásárlóerő az alacsonyabb jövedelmű területeken (egyéb tényezők változatlansága mellett) kisebb a magasabb jövedelmű területekénél, így *a reáljövedelmek közötti különbség is kisebb a nomináljövedelmek közötti különbségnél.* Ez a jelenség jól ismert a nemzetközi, országok közötti összehasonlításoknál, ahol az országokat dimenzió nélküli pontokként kezelik.

A területi árszínvonalak számítása elvileg az időbeli összehasonlításokkal megegyező módon történhet, ahol az idő szerepét a tér veszi át. A területi árindexeknél néhány kérdés azonban hangsúlyosabban vetődik fel, mint az időbelinél. Ezek közé tartozik például az egyes területeken objektív okok miatt hiányzó termékek kezelése, a súlyozás és a térségenként eltérő reprezentánsok problémái. Az árszínvona-

lak számításának területi egységei *önkéntesek és módosíthatók* lesznek és nem természetesen, egymástól elkülönülő diszkrét egységek, mint az emberek vagy a személygépkocsik. Nincsen elméleti indoka annak, hogy *elméleti értelemben* miért tekintjük fontosabbnak az országos szinten rendelkezésre álló árszínvonalakat, mint az országrészenkénti, megyénkénti, városonkénti, vagy több országra kiterjedő adatokat. Ezeknek a kitüntetett kezelése csak történetileg és gyakorlatilag indokolt. Történetileg az országokhoz inkább kötődő gazdaságtörténeti érdeklődés miatt, gyakorlatilag az adatgyűjtési rendszerek felépítése miatt, gazdaságpolitikailag pedig az országokat (megkérdőjelezhető módon) egységként kezelő gyakorlat következtében. Vas megye, Kis-Kabília, Szeged, vagy a Bodeni-tó környékének az árszínvonalánál Magyarország, Algéria, Svájc árszínvonala nem elméleti, hanem történeti, gyakorlati, gazdaságpolitikai értelemben fontosabb.

## 2. A területi árkülönbségek értelmezése

Mint azt korábban írtuk, amennyiben a szállításnak se költsége, se időigénye nem létezne, a területi árkülönbségek nem alakulhatnának ki a szállítható termékek esetében, mivel azok az alacsonyabb árszínvonalú területekről a magasabb árszínvonalú területre szállítással rögtön kiegyenlítődnének. Azonban a szállítási költségek, az időtényező és a piaci információk részleges ismerete esetén, vagyis a valóságnak megfelelően a területi árkülönbségek természetesen, az árkülönbségek hiánya lenne természetellenes. *A termelési többletű helyekről a fogyasztási többletű helyekre szállítással a területi árkülönbségek csupán mérséklődnek*, annál nagyobb mértékben, minél kisebb a termék árához viszonyított szállítási költség. Az olyan egyedi, lokálitáshoz kötött termékek esetében, amelyek nem szállíthatóak, inkább a termékszerkezet különbségeiről lehet beszélni, mint a területi árkülönbségekről.

A területi árszínvonalak eltérését *legfeljebb a pénz szállítási költségének megfelelő mértékben magyarázhatjuk pénzüldali okokkal, a maradék az áruoldali tényezők hatására alakul ki*. Mivel a számlapénzrendszerben a pénz szállítási költségétől eltekinthetünk, ezért a területi árszínvonalak különbségei egy pénz használatakor kizárólag áruoldali okokra vezethetők vissza.

Az azonos pénzzel rendelkező, de eltérő területek egy időpontbeli árszínvonalaira vonatkozó számítások mindig bizonyos különbségekről árulkodnak. Az eltéréseket a számítások végzéséhez szükséges azon feltételezés okozza, miszerint a technikailag azonos jóságokat gazdaságilag is azonosaknak tekintik. Ebben az esetben csak az árak termékenkénti teljes egyezőségekor lenne azonos a két terület árszínvonala, ami viszont nem egyeztethető össze a termékek szállítási költségeivel. További eltérések fakadnak a nem szállítható, lokális termékek árainak összeméréséből. Az árak az eltérő helyi árszabályozás miatt is különbözőek lehetnek.

A területi árszínvonalak eltérését az árszínvonalak időbeli változásával összehasonlítva a fő különbség abból adódik, hogy míg a területi eltérések csak termékol-

dali hatásoknak tulajdoníthatóak, addig az időbeli változásokat mind a termék, mind a pénz oldaláról kiinduló hatások okozhatják. Ez a tér és az idő közötti különbségből fakad: *a pénz területi áramlása szabadon minden irányban történhet, időbeli áramlása viszont nem lehetséges.* A 2000-es évi forintállomány egy részét nem tudjuk az időben vissza- vagy előreutazva, 1980-ban vagy 2020-ban elkölteni, és ezzel a két időpont közötti árszínvonalkülönbségeket a pénz időbeli mozgásával befolyásolni. Az árszínvonal időbeli változását befolyásolni a jövőre vonatkozóan a pénz tartására vonatkozó szokásaink változtatásával tudjuk.

A területi árkülönbségek kétféle értelmezését lehet megkülönböztetni. Az első alapján a pénz vásárlóerejének területi eltéréseként lehet tekinteni az árkülönbségekre. Ilyenkor például úgy fogalmazhatunk, hogy az euró vásárlóereje nagyobb Görögországban, mint Hollandiában, mert az előbbi helyen (átlagosan) több terméket és szolgáltatást lehet vásárolni ugyanannyi euróért. Ezzel az értelmezéssel azonban van egy gond. *Ha a pénz vásárlóereje valóban különbözne, akkor szabad pénzáramlás esetén minden esetleges különbség automatikusan megszűnne a pénznek az alacsonyabb vásárlóerejű területről a magasabb vásárlóerejű területre áramlásával, és a termékek egy részének ellenirányú áramlásával.* Mindamelllett a pénz az egyetlen gazdasági jószág, amelynek térdimenziója nem gyakorol hatást annak értékére. Ennek pont a szabad és költségmentes áramlás az oka. Ha léteznének az áramlásnak költségei, akkor maximálisan ennek a költségnek a keretei között ingadozhatna a pénz vásárlóereje az egyes területek között. Az aranypénzrendszer esetén az alsó és felső aranypont közötti szűk tartományban erre lehetőség volt (ennek mértékéről lásd Dusek 2004, 174. o.).

Az első értelmezés azért is tarthatatlan, mert *ennek elfogadása esetén a pénz vásárlóereje egy városon belül házról házra ingadozhatna, attól függően, milyen típusú kereskedelmi egységnek ad otthon az adott épület.* A leglokálisabb gazdasági jószágnál, a földnél milliószeres áreltérések is természetesek, de ekkor nem is szoktak a pénz vásárlóerejének különbözőségéről beszélni, hanem természetesnek veszik a fekvés árkülönbséget meghatározó voltát. A földrajzi pozíció a pénz kivételével az összes gazdasági jószág értékére befolyást gyakorol. Ennek mértéke a fizikai jellemzőktől, szállítási körülményektől, keresleti viszonyoktól és az esetleges piacot szabályozó intézkedésektől függ.

Miután a területi árkülönbségek első értelmezése nem helyes, marad a második, amely szerint *a pénz vásárlóereje mindenhol ugyanakkora.* A tér termék- és ár-differenciáló hatásának eredményeként azok a technológiai összetétel szerint tökéletesen azonos termékek, amelyek ugyanabban az időpontban, de eltérő helyen állnak rendelkezésre, hasonló eredetük ellenére gazdasági értelemben különbözök, és gazdaságelméletileg úgy tekintendők, mint a technikailag különböző jószágok (Mises 1980; Dusek 2004, 166-170. o.). Az indexszámítások során viszont ezeket a jószágokat (amelyek térben és/vagy időben eltérő helyzetűek) azonosaknak kell tekintenünk. Ha ezt nem tennénk meg, akkor minden csereaktus és minden termék egyedivé válna, a statisztikai összeírás ezen aktusok felsorolásából állna, nem lenne lehető-

ség aggregálásukra, az árszínvonal változásának és területi különbségének mérése pedig rendre kicsúszna a kezünkből. Az *indexek pénzüldali hatásból és termékoldali hatásból származó eltéréseinek az elválasztása viszont lehetetlen lesz az indexek készítésének módja miatt*, de ez csak az időbeli összehasonlításnál bír jelentőséggel, hiszen a területi összehasonlításnál minden különbség termékoldali eredetű. Összefoglalva az elmondottakat, a gazdasági adottságok változnak területről területre, az árkülönbségek ennek csupán visszatükröződései.

### 3. A mezőgazdasági termékek területi árkülönbségei

A zöldségek és gyümölcsök piacán a kereslet és a kínálat is területileg szétszórt szereplőkből áll. A kereslet a városokban összpontosul, a kínálatot elsősorban a falvakban termelik, a két elem a városok piacán talál egymásra közvetlenül, a kiskereskedelmi forgalomban pedig közvetett módon. A piac központjai maguk a szó szoros értelmében vett piacok, ahol sok kistermelő árusít, számos vásárlónak. A boltokban kapható termékeket a vásárlók többsége az eredet bizonytalansága miatt csak helyettesítő terméknek értékeli. A bolti és a piaci árak között oda és vissza ható kölcsönhatás létezik.

A *vevői oldal jellegzetesen helyhez kötött*. A vásárlók a területi árkülönbséget nem tudják kihasználni, az ármegetakarítás rendszerint elenyésző nagyságú lenne a szállítás, az információgyűjtés és az időráfordítás költségei mellett. A termelők és a nagykereskedők viszont nyomon követik az árak területi eltéréseit, és létrehozzák a területi áregyensúlyt az alacsonyabb árszintű helyről a magasabb árszintű helyre történő szállítással. A végső kereslet a lakosságtól származik, az alternatív értékesítési lehetőség elsősorban a kereskedők felé létezik. Az ipari felhasználásra szánt termékeket kevésbé munkaintenzív módszerekkel termesztik, a két piac közötti kapcsolat csak közvetett.

Egy adott terméknek, adott város piacán, adott időpontban megfigyelhető árát alakító tényezők közül a kínálati és a keresleti oldalon is hat-hat elemet célszerű elkülöníteni. A *kínálati oldalt befolyásoló tényezők*:

1. A termelhetőség földrajzi feltételei, éghajlati és talajadottságok.
2. A termék termeléséhez rendelkezésre álló földterület és munkaerő nagysága.
3. Időjárási viszonyok.
4. A termék tömegszerűsége.
5. Tömegszerű szállíthatóság, importálhatóság.
6. Eltarthatóság, kényesség.

Az első szempont egy viszonylagos tényező, mivel egy jó éghajlati és talajadottságú területen előfordulhat, hogy minden terméket jobban lehet termelni, mint

egy mostoha adottságokkal rendelkezőn, de a komparatív előnyök valószínűleg ebben az esetben is különbözni fognak termékenként. Ezért a termékek relatív árai is el fognak térni egymástól. Megyéken belül is jelentős éghajlati és talajeltérések lehetségesek, amelyek a tájtermesztési körzetek kialakulásához vezetnek, mint például az ismertebb Szeged és Kalocsa környéki fűszerpaprika, vagy a makói hagyma termesztése.

Az adott termék termesztésére fordítható *földterület nagysága* összefüggésben van az összes többi termékre fordítható földterület nagyságával, és a föld nem mezőgazdasági célú hasznosítási lehetőségeinek jövedelmezőségével. Egy munkaigényes mezőgazdasági terméket felvásárló élelmiszeripari üzem (konzervgyár, dohánygyár) meglepedése csökkentheti a többi termékek egy részének helyi termelését és kínálatát.

Az *időjárási viszonyok* a növénytermesztésben fontos szerepet játszanak, és éves ingadozásokhoz vezethetnek. Egy szélsőséges időjárású (aszály vagy özönvíz, fagy) időszak az érintett területek termelését nagymértékben visszaveti, növeli a relatív szűkösséget. A kedvező időjárás növeli a termés mennyiségét, csökkenti az árat, a termelők jövedelmét viszont növelheti és csökkentheti is. Mivel egy adott évben a termények bizonyos körének árára jelentős hatással lehet az időjárás, ezért nem szerencsés egy kiragadott év árait az időjárási helyzet ismerete nélkül vizsgálni, több éves idősor esetén viszont el lehet tekinteni ettől a tényezőtől, és az egyik évről a másikra történő nagy áringadozások esetén lehet az időjárás hatására gyanakodni. Az összes mezőgazdasági termék számára egységesen jó időjárás nem képzelhető el, mivel az egyes termékeknek más és más az optimális napfény, hő és csapadékigénye. Ezért az időjárás függvényében is természetes módon változik az egyes termőterületek termésmennyisége és ára.

A termék *tömegszerűsége és szállíthatósága* összefüggésben áll egymással. Kettős értelemben használjuk ezt a kifejezést: egyrészt a termelés munkaerőigényességét, másrészt a fogyasztásban betöltött súlyát is értjük alatta. Jellemző módon a nem, vagy csak részben gépesíthető terményeknek a fogyasztási súlya is kisebb, mint a jól gépesíthetőké. Minél nagyobb a tömegszerűség mértéke, az árak annál kisebb különbségére számíthatunk.

Az *eltarthatóság is befolyásolja a területi árkülönbségeket*, a rövidebb ideig eltartható termények szállításának nagyobb kockázata áremelő tényező, amit a vásárlóknak kell megfizetniük. A *keresleti oldalt meghatározó tényezők* közül a következőket fontos elkülöníteni:

1. A lakosság jövedelmi helyzete.
2. Önellátó termelés fontossága.
3. A lakosság fogyasztási szokásai.
4. Helyettesítő termékek kínálata, ára.
5. Az exportálás lehetősége.
6. Bevásárlóturizmus jelentősége.

A lakosság jövedelmi helyzete és a keresett mennyiség nagysága között normál jószágok esetén, egyéb tényezők változatlanul hagyása mellett, pozitív összefüggés van. Az Engel-javaknál ez az összefüggés megváltozik, adott jövedelemszintig növekszik a jószág kereslete, ennél magasabb jövedelem esetén csökken. Az élelmiszerek között találhatunk néhány ilyen jószágot. A mezőgazdasági termékek nagy részénél a saját fogyasztás céljára történő termelésnek jelentős szerepe lehet. Ennek kiterjedtsége függ a helyi szokásoktól, a háztáji gazdaság elterjedtségétől, az emberek szabadidős lehetőségeitől. Ezek a szokások lassan változnak, rövid távon a termékek piaci ára nem hat rájuk, hosszú távon viszont ez is befolyásolja a hobbikerésztet jelentőségét.

A lakosság fogyasztási szokásai számos módon befolyásolják az árak alakulását, a keresleti görbe helyzetét. A mezőgazdasági termékek helyettesítő termékei elsősorban más élelmiszerek, a hazai gyümölcsöknek például a déligyümölcsök, szélesebb értelemben a desszertek, csokoládék, édesipari termékek, a zöldségeknek főleg a gabona, hús, zsír.

Az exportálás és a bevásárlóturizmus árakra gyakorolt hatása egymáshoz hasonló. Mindkettő egy külső keresleti elem megjelenését jelenti, amelyek egyéb tényezők változatlansága mellett megemelik az adott terület árait. Az exportálás ugyanakkor a kínálati oldali importálási lehetőségnek az ellentéte, és a helyi kínálattal is összefügg: az exportálás csökkenti, az importálás növeli a helyi kínálat nagyságát. Az exportálás lehetősége továbbá kapcsolatban áll a kínálati oldalon felsorolt negyedik és ötödik tényezővel, a potenciális exportpiacok földrajzi elérhetőségével, a keresleti-kínálati viszonyaival, a termelők piacismeretével, az információáramlással, a termék bejáratottságával, ismertségével, jogi, egészségügyi és egyéb előírásokkal és további elemekkel is. A bevásárlóturizmus annál jelentősebb, minél nagyobb vonzást gyakorol a piac a külső keresletre, minél nagyobb a nem helyi vásárlóerő támasztotta kereslet mértéke. A bevásárlóturizmus körébe azon vásárlási aktusokat értjük jelen esetben, amely olyan, nem a lokális piachoz tartozó látogatóktól érkezik, akik, bár nem feltétlenül a vásárlás a fő céljuk, de mégis vevőként megjelennek a termék helyi piacán.

#### **4. Az empirikus elemzés adatbázisa és az elemzés lehetséges szempontjai**

Az éves átlagadatok forrásai a Központi Statisztikai Hivatal megyei statisztikai évkönyvei. A kezdő időpont 1967, mivel ez az első év, amire rendelkezésre állnak a megyei adatok. A KSH minden megyében több település piacán végzi hetente vagy kéthetente megfigyeléseit. A kiadványokban az átlagár szerepel, ami a leggyakoribb árként, a móduszként van értelmezve. Azt a 22 terméket vettük figyelembe, amelyek adatai mind a 39 évre vonatkozóan ismertek (a burgonyát, 11 zöldséget és 10 gyümölcsöt). Havi adatok ennél kevesebb termékre, hétre vonatkozóan állnak ren-

delkezésre hiánytalanul, ezek a KSH 1996-1999 közötti megyei negyedéves tájékoztatóiból származnak.

Az árindexek számításához az indexet alkotó termékeket a *fogyasztásban betöltött súlyuk szerint kell súlyozni*. A súlyok változtatása azzal a nehézséggel járt volna, hogy az árváltozásban a tiszta árváltozáson kívül az összetételbeli változás hatása is jelentkezne, ráadásul kétszeresen is, ha az országos összsúlyok időbeli változásán kívül a súlyok megyéken belüli eloszlásának a változását is figyelembe vennénk. Más vonatkozásban a súlyok változása is érdekes kérdés, jelen elemzésünknek azonban a tiszta árváltozás vizsgálata volt a célja. Másrészt adatok csupán a terméseredményekről, és nem a piaci felhozatalról állnak rendelkezésre. Az aggregált mutatókban alkalmazott súlyokat három év (1996, 1997, 1998) terméseredményének átlagai alapján számoltuk az egész 39 éves időszakra vonatkozóan.

Az egyes termékek éves átlagárát a húsz megye egyszerű súlyozatlan számtani átlagaként számítottuk. Megyei szintű mennyiségi adatok minden termékből, még a terméseredményekről sem állnak rendelkezésre, a piaci felhozatalról pedig még reménytelenebb lenne adatokat gyűjteni. Ráadásul ezek (a gyakorlatilag nem ismert) területi súlyok is évről évre változnak. A súlyozatlan átlagszámítás egyébként sem idegen az árszínvonal-számítástól: egy-egy reprezentáns havi átlagárát a reprezentánsról a hónap során az országos mintában összegyűjtött valamennyi ár egyszerű számtani átlagaként számítja a KSH, miközben valószínűtlen, hogy valamennyi árfelíróhelyen azonos mennyiségben fogyának a reprezentánsok (KSH 2000).

A területi árkülönbségeket lehet vizsgálni a következő szempontok szerint: milyen területi szintre vonatkozik (régió, megye, település, piac, elárúsítóhely), milyen termékekre vagy termékcsoportokra vonatkozik, és milyen az adatok időbelisége. Ezen lehetőségek közül mi elsősorban az *éves szintű megyékre vonatkozó aggregált adatokat elemezzük*. A hosszú idősorok lehetővé teszik az időjárásból fakadó vagy véletlenszerű ingadozások szerepét minimalizáljuk. A termékenkénti elemzéseknek és a havi szintű adatoknak kisebb szerepe lesz.

## **5. A mezőgazdasági termékek területi árkülönbségei (éves adatok)**

A megyei szinten 1967-től 2005-ig rendelkezésre álló, 39 évnyi idősor vizsgálata alapján kirajzolódó *ármozgások hasonlóak a megyei fejlettségi különbségek időbeli változásáról ismert kutatások eredményeihez*. A kisebb, 1-2 százalékpontos ármozgások elhanyagolhatók, de a fent említett időszak alatt *30%-ot meghaladó különbséggel is találkozunk*, három megyénél is. Budapest az egész időszakban, hét év kivételével, az első három hely valamelyikén tanyázott. Ennél azonban érdekesebb a legnagyobb változáson keresztülessett megyék bemutatása. A szocialista iparosítás fellegrárainak számító megyékben a hetvenes évek közepén ért csúcspontjára az árszínvonal. Különösen Komárom-Esztergom megye emelkedik ki, ahol a termékek árszínvonala 1978-ban az országos átlag 128%-át érte el. Nógrád és Baranya megye



is az országos átlagot lényegesen meghaladó tartományban tartózkodott ebben az időszakban. A nyolcvanas évek elejére valamelyest mindhárom megye visszaesett, majd Komárom-Esztergom a nyolcvanas évek végén ugrásszerűen lecsökkent, Baranya és Nógrád árszínvonala pedig, mérsékeltébb szintről, a kilencvenes évek közepén tovább csökkent. Ezen jelenség mögött a mindhárom megyében fontos szerepet játszó nehézipar és bányászat leépülése húzódik meg. Komárom-Esztergom megyében az 1990-et követő időszakban nem tudunk egyértelmű trendet felfedezni, évről évre szabálytalanul váltakozik az árszint.

1. táblázat A zöldség és gyümölcsárak alakulása (országos átlag=100)

Megye neve	1967-2005-re vonatkozó adatok				Átlag		
	átlag	szórás	Relatív szórás	maximum	minimum	1967-1989	1990-2005
Budapest	116,6	4,8	4,1	126,4	106,9	118,4	113,9
Komárom-Esztergom	112,5	8,9	7,9	127,1	94,8	118,1	104,4
Veszprém	109,3	7,1	6,5	125,3	97,9	104,5	116,1
Somogy	107,3	6,3	5,8	123,1	97,5	104,1	111,8
Győr-Moson-Sopron	106,1	6,3	6,0	123,3	96,1	102,3	111,7
Baranya	105,8	5,7	5,4	117,5	96,5	108,4	102,2
Zala	104,2	7,8	7,5	122,1	89,4	100,2	110,0
Fejér	100,9	5,1	5,0	118,6	88,9	100,5	101,5
Heves	100,5	6,4	6,4	111,9	85,2	103,7	96,1
Vas	99,2	5,5	5,5	110,7	87,8	100,0	98,1
Békés	99,0	5,5	5,5	110,9	90,1	96,4	102,8
Nógrád	98,4	7,4	7,5	113,3	81,6	102,8	92,2
Tolna	96,7	3,8	3,9	106,9	92,0	97,6	95,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	95,8	4,8	5,0	106,0	86,8	98,0	92,5
Pest	95,0	3,6	3,8	103,6	88,1	95,1	94,9
Jász-Nagykun-Szolnok	94,2	5,3	5,6	102,8	77,6	97,5	89,5
Hajdú	93,8	3,7	3,9	103,0	86,8	92,8	95,3
Bács-Kiskun	88,9	3,7	4,2	95,5	82,7	88,6	89,3
Csongrád	88,0	5,4	6,2	97,5	78,3	87,8	88,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	87,7	7,2	8,2	103,7	77,7	83,4	93,8

*Forrás:* KSH megyei statisztikai évkönyvek adatai alapján saját számítás

A legnagyobb mértékű pozitív irányú változáson, vagyis árszínvonal-növekedésen Szabolcs-Szatmár-Bereg, Zala, Békés és Veszprém megye esett át. Ezek közül Szabolcs-Szatmár-Bereg részben a nagyon alacsony bázis miatt, mivel ebben a megyében 1982-ig az országos átlag 80-82%-át nem haladta meg az árszínvonal (1. és 2. táblázat).

2. táblázat Az egyes megyék átlagos helyezése a zöldség és gyümölcsárak átlagai alapján

Megye neve	1967-2005		1967-1989		1990-2005	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Budapest	2,3	1,2	1,7	0,8	3,2	1,2
Komárom-Esztergom	3,8	3,3	1,7	0,7	6,9	3,1
Veszprém	5,0	3,3	6,9	3,0	2,3	1,1
Somogy	5,5	3,0	6,8	2,9	3,7	2,1
Baranya	6,1	3,2	4,7	2,9	8,3	2,3
Győr-Moson-Sopron	6,5	3,2	8,3	2,8	4,1	1,9
Zala	7,9	4,5	10,1	4,4	4,8	2,4
Fejér	9,3	3,4	9,4	2,7	9,1	4,1
Heves	9,5	4,7	7,4	3,4	12,5	4,6
Nógrád	10,8	5,0	7,9	3,5	14,9	3,7
Vas	11,1	4,4	10,8	4,9	11,6	3,6
Békés	11,2	4,0	13,3	2,4	8,3	3,9
Tolna	12,2	3,3	11,9	3,8	12,6	2,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	13,1	4,1	11,3	4,1	15,6	2,4
Pest	13,8	3,0	14,1	3,0	13,4	3,0
Jász-Nagykun-Szolnok	14,1	3,4	12,2	2,7	16,8	2,3
Hajdú-Bihar	14,9	2,7	15,9	2,0	13,4	2,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	17,3	4,0	19,6	0,9	14,0	4,4
Csongrád	17,7	2,4	18,0	1,6	17,3	3,2
Bács-Kiskun	17,9	1,6	18,2	1,2	17,6	2,0

Forrás: KSH megyei statisztikai évkönyvek adatai alapján saját számítás

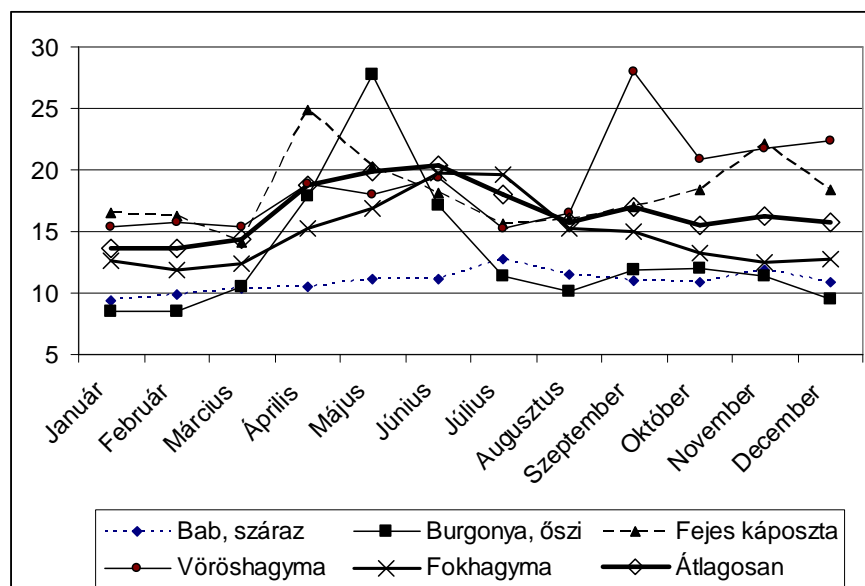
Az országon belüli, megyék közötti átlagos árkülönbségek tehát meglehetősen jelentős mértékűek, ám az egyes termékeket külön vizsgálva természetesen ennél jóval nagyobb árkülönbségeket tapasztalunk, mind a relatív szórás, mind a maximális és minimális ár közötti eltérés esetében. A legkisebb árkülönbségű termékek között a könnyen és tömegesen szállítható és eltartható termékeket (burgonya, kelkáposzta, fokhagyma) találjuk. A legnagyobb árkülönbségű termékek elsősorban a gyümölcsök közül kerülnek ki, mint a sárgadinnye és a szilva, valamint a paraj, amelynek szállítási költsége az egységnyi súlyra jutó nagy térfogathányada és a fogyasztásban betöltött kicsi súlya miatt nagyon magas.

## 6. A mezőgazdasági termékek területi árkülönbségei (havi adatok)

A havi adatoknál olyan kérdésekre összpontosítjuk a figyelmet, amelyek vizsgálatára éves adatoknál nincs lehetőség. Havi áradatok teljes körűen csak a burgonyára és hat, egész éven át kapható zöldségre állnak rendelkezésre. Általános jelenség, hogy az árkülönbségek az éves adatokhoz képest lényegesen megnövekednek, akár a szórást, akár a minimális és maximális ár közötti eltérést vizsgáljuk. A kisebb aggregációs szint mellett ez általánosnak, bár nem kizárólagosnak mondható. A zöldségek árának legnagyobb különbségeit a primőrök érésének időszakában tapasztaljuk. Egyrészt az időjárás az ország déli és északi területei között 10-14 napos eltérést eredményez a primőrök érési idejében, másrészt a helyi kínálati eltérések ebben az időszakban hidalhatók át a legnehezebben a szállítással.

A hét termék átlagos szórása alapján megerősíthetjük az eddig elmondottakat: április, május, június hónapokban, a primőr árak megjelenésének időszakában a legnagyobbak az árkülönbségek (1. ábra). Ezután, egészen februárig, a szórások fokozatosan csökkenő mértékét tapasztaljuk. A szeptemberi kisebb csúcspont az ekkor érő vöröshagyma hatására alakul ki. A primőr időszak elmúltával a termékek árkülönbségei csökkennek, a nagyobb helyi terméskülönbségeket és árkülönbségeket a nagykereskedők letompították.

1. ábra Egyes termékek árának relatív szórása havonta (1996-1999 évek átlaga)



Forrás: KSH megyei negyedéves kiadványai alapján saját számítás

Érdeemes megnézni, hogy az egyes termékek árkülönbségei külön-külön hogyan alakulnak az éven belül. A burgonya esetében az újburgonya áprilisi megjelenésekor a szórás 17,9%-ra ugrik fel a márciusi 10,5%-ról, majd májusban éri el a 27,8%-os csúcspontját. Júniusban az áprilisi szintre csökken, ezután pedig alig változva a 8,5-12,1%-os sávban mozog. A burgonyával teljesen ellentétesen viselkedik a szárazbab ára, amelynek havi relatív szórása a 9,4-12,7%-os sávban mozog, júliusi csúcs-, és januári mélyponttal. Ennek főleg az az oka, hogy a szárazbab az országban mindenhol hasonlóan megtermő, igénytelen növény, ráadásul mindemellett könnyen szállítható, jól eltartható. A sárgarépa mindvégig magas szórású, júniusi csúcs- és októberi mélyponttal. A petrezselyem áralakulása, a termesztés tulajdonságainak megfelelően, a sárgarépáéhoz hasonlóan alakul. A vöröshagyma csak a későbbi betakarítás miatt viselkedik rendhagyóan, nála a legnagyobb árkülönbség nem tavasszal-kora nyáron, hanem szeptemberben jelentkezik (28%-kal). Ennek a terméknek az áringadozásában a legnehezebb a trendszerűséget felfedezni.

Érdekes kérdés, hogy az egyes megyék árszínvonala mely hónapokban haladja meg vagy múlja alul lényegesen az adott megye éves átlagár szerinti mértékét. Azt feltételezhetjük, hogy ahol korábban érik az adott termék, ott akkor lesz kisebb az országos átlaghoz képesti árszínvonal, a másik meghatározó tényező pedig a termelési mennyiség eltérése lesz: a kevesebbet termő területeken a kezdeti magasabb árszínvonal később viszonylag lecsökken. A havi ármozgásokat elemezve ezt a feltételezést nem tudjuk sem cáfolni, sem megerősíteni. Két esetben találunk igazán jelentős eltérést a betakarítási időszakban: a burgonya esetében Győr-Moson-Sopron megye és Budapest árszintje májusban átlagosan 48%-kal haladja meg az országos átlagot (alacsony árszintű megyék: Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok, Vas), a vöröshagyma árszintje pedig szeptemberben Budapesten 29%-kal, Komárom-Esztergomban 38%-kal, Zalában 61%-kal haladja meg az országos átlagot (alacsony árszint: Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg). A feltételezéseket jobban lehetne ellenőrizni, hogyha egyrészt a havi adatokon kívül hetiekkel is rendelkeznenk, másrészt ha a hét terméken kívül továbbiakról is lennének információink.

Veszprém megyére vonatkozóan viszont érdekes megállapítást tehetünk a havi árszínvonal-változás vizsgálata alapján. A hét termék júliusi és augusztusi árszínvonala egy-egy kivétellel meghaladja azt a megyében más hónapokban tapasztalt, országos átlaghoz képesti árszínvonal-különbséget (a 12 hónap átlagában 12,5%-al haladja meg a megyei árszínvonal az országosat, ám, júliusban 18,1%, augusztusban 17,6% az országos és a megyei szint közötti különbség). A másik kettő Balaton parttal rendelkező megyénél nincs ilyen összefüggés, Zalában az augusztustól novemberig terjedő időszak a legdrágább, Somogyban a június, de az átlagot csak 4%-al meghaladó módon. Veszprém megyében a hét megfigyelt piacból egy Balaton parti, négy Balatonhoz közeli, Zala megyében az ötből egy Balaton parti, Somogyban hatból kettő. A Veszprém megyei eredmények érdekes és meggyőző példáját szolgáltatják annak, hogy egy régióba történő vásárlóerő-, más néven pénzbeáramlást az

árak áramlása csak részben tudja követni, *ez a hatás részlegesen mindig az árszínvonal növekedésében csapódik ki*. Ugyanezt tapasztaljuk a nagy tömegrendezvények (olimpia, Forma 1 stb.) esetében is.

## 7. Záró megjegyzések

A vizsgálatban bemutatott áradatok alapján az ország térszerkezetére vonatkozó feltevézéseink összhangban állnak az egyéb gazdasági-társadalmi indikátorokból levonható tanulságokkal. Az olyan direkt és indirekt, a gazdasági tevékenység szintjére és a lakossági jövedelmek nagyságára utaló mutatók, mint az egy lakosra jutó GDP nagysága, a személyi jövedelemadó alap mértéke, a személygépkocsi állomány nagysága alapján kialakított képen az áradatok alapján két kisebb módosítást kell tennünk: az egyébként legfejlettebb Vas, Győr-Moson-Sopron és Fejér megyék helyett a kedvezőtlenebb adottságú Veszprém és Zala megyében magasabb a termékek árszínvonala, ugyanakkor a legalacsonyabb árszínvonal a közepesen fejlett, de kedvező mezőgazdasági adottságú Csongrád és Bács-Kiskun megyékben található.

További tanulság, hogy *az eltérő helyi árrendszerek miatt a reáljövedelem eltérései nem azonosak a nominális eltérésekkel*. Jellemzően pozitív a kapcsolat a helyi jövedelem nagysága és a helyi árszínvonal között, vagyis a reálkülönbségek valamivel mérsékeltebbek a nominális különbségeknél. Ennek nincsen objektív, pontos mértéke a különböző helyi viszonyok részleges összehasonlíthatósága miatt, de több jellemző egyidejű leírásával árnyaltabb képet alkothatunk az egyes területek fejlettségéről és gazdasági körülményeiről. Az agrártermékekre vonatkozó megfigyelések annyiban általánosíthatók, amennyiben az egyponyszemlélet korlátaira és a területi áradatokban rejlő értékes elemzési lehetőségekre mutatnak rá.

### Felhasznált irodalom

- Csépes J. – Galgóczy J. 1972: Az árszínvonal térbeni összehasonlításának egyes módszerei. *Területi Statisztika*, 4, 365-372. o.
- Dusek T. 2004: *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok, 10. ELTE, Budapest.
- KSH 2000: A fogyasztóiár-statisztika módszere. Statisztikai Módszertani Füzetek. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Mises, L. V. 1980: *The theory of money and credit*. Liberty Classics, Indianapolis.
- Végső Z. 1972: Kísérletek a területi szintű reáljövedelem-index számítására. *Területi Statisztika*, 3, 237-255. o.